

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИDOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-39-13>

Рецензія на книгу:

Ададуrow Вадим, Бабинський Анатолій, Зайцев Олександр. Образи митрополита Андрея Шептицького в публіцистиці й історіографії української діаспори, 1944–1989 рр. / Колективна монографія за ред. Вадима Ададуrowa. Львів: Видавництво УКУ, 2023. 260 с. ISBN 978-617-7608-64-5

П. В. ЄРЕМЄВ, канд. іст. наук, доц.,

доцент кафедри історії Східної Європи, доцент кафедри українознавства

e-mail: p.v.eremeev@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0300-2645>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна

В 2023 р. у видавництві Українського католицького університету за редакцією Вадима Ададуrowa вийшла друком колективна монографія «Образи митрополита Андрея Шептицького в публіцистиці й історіографії української діаспори, 1944–1989 рр.».

Автори книги – відомі українські історики, причому сфера зацікавлень кожного з них пов'язана з різними аспектами піднятої у колективній монографії проблематиці. Професор Українського католицького університету Вадими Ададуrow знаний як фахівець у галузі імагології, історії наполеонівських війн та імперських ідентичностей в українській історії XVIII – першої половини XIX століть. Ще у своїй знаковій роботі «“Наполеоніда” на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття» Вадим Ададуrow деконструював низку міфів, які були створені українським істориком в еміграції Ільком Борщакoм (1894–1959) [1, 10-11, 33-55]. А в 2024 р. вийшла друком спеціальна монографія Вадима Ададуrowa, присвячена інтелектуальній біографії Ілька Борщакa [2]. Саме Ілька Борщаку належить перша спроба створення повної біографії Андрея Шептицького західною мовою. Ця спроба, як і загальна трансформація ставлення Ілька Борщакa до митрополита Андрея, стала темою написаного Вадимом Ададуrowим першого розділу рецензованої монографії.

Ще один співавтор книги, Анатолій Бабинський, є науковим співробітником та викладачем Інституту історії Церкви УКУ, постдоком богословського факультету Університету Нотр-Дам (Індіана, США). Вчений є спеціалістом у галузі історії українських церков у діаспорі та східної політики Ватикану. Він виступив в якості автора другого розділу, присвяченого образам митрополита Андрея Шептицького в публіцистиці української діаспори.

Третій розділ, що стосується образів Андрея Шептицького в українській діаспорній історіографії, був написаний професором Українського католицького університету Олександром Зайцевим, відомим спеціалістом у галузі історії українського націоналізму. Зокрема, вчений був співавтором та редактором колективної монографії «Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)», що у 2011 р. вийшла друком у видавництві Українського католицького університету [5].

Характерною є ілюстрація, вміщена на обкладинці рецензованої книги: фото фрески Юліана Буцманюка «Митрополит Андрей Шептицький в образі Бога Отця» з катедри святого Йосафата в Едмонтоні. Таке зображення одразу акцентує увагу читача на певній міфологізації образу митрополита, що, як показано у книжці, мало місце як у публіцистиці, так і в історіографії української діаспори.

©Єремєв П.В., 2024

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Загалом, у книзі охоплено понад чотири десятиріччя інтелектуальної історії – від часу смерті Андрея Шептицького до публікації збірки «Мораль і реальність» (1989 р.), що підбив підсумок попередньої еволюції образів митрополита серед українців за кордоном. При цьому, автори свідомо концентрують свою увагу на північноамериканському та західноєвропейському ареалах української діаспори [3, с. 10-11].

Заслуговує на увагу формулювання дослідницьких завдань у вступі. Посилаючись на визначення образу, що його запропонував Жан-Поль Сартр, та дослідження Сержа Московічі у галузі соціальної психології, автори вказують, що «образи митрополита вступали в динамічну взаємодію, часом спростовували один одного, часом накладалися навзаєм, але постійно розвивалися, достосовуючись до конкретних обставин та очікувань різних діаспорних середовищ і діячів» [3, с. 14]. Ставиться питання про те, у який спосіб виявлені нейробіологами та психологами прийоми конструювання образів людською уявою (комбінування, аглютинація, гіперболізація, літотація, акцентування, алегоризація, схематизація, типізація та метафоризація) проявилися в процесі еволюції уявлень про Андрея Шептицького. Варто зазначити, що подібні принципи вивчення образів були використані Вадимом Ададуrowим у вже згаданій вище роботі «“Наполеоніда” на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ століття», на яку в рецензованій книзі міститься пряме посилання. Вказуючи, що образи уяви «значно більшою мірою відображають суб'єктивні психічні процеси їхній творців, ніж описувані в них зовнішні об'єкти», автори одночасно не впадають у крайнощі постмодернізму, в найбільш показових випадках розглядаючи відповідність досліджуваних уявлень «реальному Шептицькому», реконструюючи його біографію за допомогою критичного дослідження джерел та наукових напрацювань [3, с. 13-14].

У першому розділі, спираючись на глибоке знання інтелектуальної біографії Ілька Борщака та загальних контекстів його діяльності, Вадим Ададуrow демонструє істотну зміну у ставленні цього публіциста до владики від цілковитої зневаги у 1920-х рр. до глибокої поваги (с. 33-34). Серед іншого, переконливо доведений вплив першого очільника Греко-католицької української місії у Франції о. Якова (Жака) Перрідона (1900–1965) на конструювання образу Андрея Шептицького Ільком Борщаком [3, с. 37-45]. Зазначаючи, що твір Ілька Борщака «Український предстоятель: митрополит Андрей Шептицький (1865 – 1944)» був спрямований перш за все на французького читача, Вадим Ададуrow з'ясовує наміри, які стояли за творенням образу митрополита, виявляє джерела інформації публіциста та способи його аргументації [с. 45-46].

Як зазначає Вадим Ададуrow, сконструйований у роботі Ілька Борщака образ Андрея Шептицького мав типові ознаки християнських святих, хоча, звісно, з відчутним світським елементом (с. 57, 66). Публікація «Українського предстоятеля» знаменувала початок перетворення постаті Шептицького на універсальний об'єднувальний символ українства незалежно від конфесійних поділів, хоча цей процес загалом йшов важко [3, с. 83-84].

Вадим Ададуrow показує, які аспекти біографії Андрея Шептицького замовчувалися Ільком Борщаком, виявлено причини подібного замовчування (с. 51, 54). Більше того, доведено, що загалом схильний до містифікацій Ілько Борщак у своїй роботі про Андрея Шептицького також вдавався до відвертих вигадок, стверджуючи про наявність особистих контактів із митрополитом. Вадим Ададуrow називає подібний підхід аморальним та характеризує його як міфологічну стратегію самопрезентації за формулою «слон і я» [3, с. 54-55, 60-61, 66-68]. Демонструється вплив радянськості Ілька Борщака на його опис останніх років життя митрополита [3, с. 63]. Розмірковуючи щодо трансформації ставлення Ілька Борщака до постаті Андрея Шептицького, Вадим Ададуrow зазначає, що зазначені зміни могли свідчити як про гнучкість психіки Борщака, так і його патологічну нещирість [с. 96].

Простежуючи реакцію публіки на нарис Ілька Борщака, Вадим Ададуrow демонструє, що у французькому середовищі твір був сприйнятий схвально [3, с. 69-74]. Одночасно, аналізується причини скептичного сприйняття Борщакового нарису в середовищі українців [3, с. 74-88].

У другому розділі рецензованої монографії Анатолій Бабинський демонструє, у який спосіб дискусії в українській діаспорі другої половини ХХ ст. вплинули на переосмислення публіцистами образу митрополита Андрея Шептицького. Серед іншого, показано, яким чином прихильники і супротивники патріархального руху серед українських греко-католиків зверталися до образу владики, намагаючись зобразити свої візії устрою церкви як логічне продовження ініціатив митрополита. Таким чином, як зазначає автор, відбувалася інструменталізація образу Андрея Шептицького, що виривався з відповідного історичного контексту [3, с. 98-104]. Одночасно, продемонстровано, у який спосіб в рамках полеміки 1960–1970-х рр. щодо проголошення патріаршого статусу УГКЦ нових коннотацій набували більш давні обрядові, еклезіальні та суспільно-політичні суперечки всередині ГКЦ, і яким чином це переосмислення старих дискусій впливало на конструювання образу Андрея Шептицького [3, с. 105].

Розглядаючи інструменталізацію образу Андрея Шептицького в контексті дискусій серед українських греко-католиків, у той же час автор наголошує на формуванні певного узагальненого і загально визнаного образу митрополита в соціальній уяві понадгрупового характеру, що загалом відповідав описаному Джозефом Кемпбеллом мономіфу про «подорож героя» [с. 113-117]. Наголошується на типовості порівнянь Андрея Шептицького із біблійними персонажами, поширення образу митрополита як мученика, батька і некоронованого князя України, апостола духовної єдності та передвісника Другого Ватиканського собору [3, с. 122-151]. При цьому, автор постійно рефлексує щодо того, яким чином реальні обставини життя та діяльності Андрея Шептицького, будучи переосмислені в новій історичній ситуації, впливали на формування певних рис його образу.

Характеризуючи сприйняття та репрезентацію образу Андрея Шептицького українськими греко-католиками у діаспорі, автор звертається до теоретичних досліджень взаємозв'язку міграційних процесів та рівня релігійності, переконливо показуючи, яким чином загальні риси діаспорної релігійності проявилися у конструюванні образу Андрея Шептицького греко-католицькими публіцистами [3, с. 106-122].

Як вже було зазначено вище, третій розділ рецензованої монографії, написаний Олександром Зайцевим, присвячений образам митрополита Андрея Шептицького в українській діаспорній історіографії. Критерієм розрізнення історіографії та публіцистики в даному контексті став комплексний критерій: наявність покликань на використанні джерела та літературу, а також наявність бодай спроб критичного підходу до джерел [3, с. 17]. При цьому, як зазначає Олександр Зайцев, в діаспорній історіографії життя й діяльності Андрея Шептицького, особливо на ранньому етапі розвитку шептицькознавства, агіографічний підхід нерідко брав гору над прийнятими у професійній спільноті правилами критики джерел та прагненням до наукової достовірності [3, с. 154].

Показано вплив початку процесу беатифікації Андрея Шептицького на специфіку відображення його біографії у діаспорній історіографії [3, с. 161]. Автор демонструє, у який спосіб в історіографії української діаспори утвердилися образи Андрея Шептицького як національного лідера та благовісника церковної єдності. При цьому прослідковується вплив суспільно-політичних поглядів істориків на конструювання ними образу митрополита, підкреслення або навпаки замовчування певних аспектів його біографії [3, с. 165-195].

Спеціально аналізується дисертація Любомира Гузара «Андрей Шептицький, Митрополит Галицький (1901–1944) – провісник екуменізму», яку майбутній глава УГКЦ захистив у 1973 р. Олександр Зайцев звертає увагу на конструювання образів Андрея Шептицького у православному наративі, вказуючи, що деякі українські вчені православного віросповідання високо оцінювали діяльність митрополита, проте були й приклади різко негативних характеристик (наприклад, з боку автора чотиритомної полеміко-публіцистичної праці про ГКЦ Василя Кудрика) [3, с. 195-201].

У 1980-х рр., як зазначає Олександр Зайцев, у діаспорному шептицькознавстві науково-критичний підхід переважив «агіографічний». Визначаючи причини цього процесу, автор аналізує праці Павла-Роберта Магочія, Богдана Будуровича та Івана-Павла Химки, звертає

увагу на організовану 1984 р. в Торонтському університеті конференцію «Андрей Шептицький: його життя та праця», а також виданий за результатами конференції збірник «Мораль і реальність: життя і часи Андрея Шептицького» [3, с. 201-213]. Олександр Зайцев пише, що цей збірник «став не перевершеним і донині підсумком розвитку діаспорної історіографії життя і діяльності митрополита Андрея Шептицького» [3, с. 213]. Загалом, як зазначає автор, саме в діаспорі склався «канонічний» образ митрополита Андрея, що й донині панує в українському історіописанні [3, с. 215].

Загальні висновки до рецензованої книги мають характерний підзаголовок: «Від соціальних образів до міфу». Даючи переконливі відповіді на дослідницькі питання, поставлені у вступі, автори вказують на міфологізацію образу митрополита у діаспорній публіцистиці та історіографії, характеризуючи її в рамках класифікації історичних міфів Араша Абізаде (с. 226-227). Вказуючи на появу в історіографії 1980-х рр. образу митрополита Андрея як «трагічного героя», що все життя мусив вирішувати дилему поєднання універсальних моральних принципів та життя в реаліях жорсткої доби, автори завершують свої висновки тезою, з якою важко сперечатися: «Такий образ митрополита, хоча, можливо, й втратив дещо у величчі й непомильності, виявився людянішим і багатограннішим, ніж попередні монументальні портрети “Велетня зі Святоюрської гори”» (с. 229).

Як і будь-яка хороша книга, рецензована монографія дає змогу поставити нові дослідницькі питання. Враховуючи великий обсяг текстів, присвячених біографії Андрея Шептицького, плідним, на нашу думку, може стати використання методів контент-аналізу для статистичної характеристики типовості різноманітних контекстів, у яких згадувався Андрей Шептицький різними представниками діаспорної публіцистики та історіографії.

Дослідження представників Кембриджської школи інтелектуальної історії поставили на порядок денний питання про можливість використання концепції мовленнєвих ігор Людвіга Вітгенштайна для осмислення історичної змінюваності сенсового наповнення термінів, що використовуються для опису реальності [9; 10]. При цьому, сам концепт «мовленнєвих ігор» був переосмислений Жаном-Франсуа Ліотаром, який критикував будь-яку уніфікацію чи тоталізацію «мовних ігор» у метадискурс і описував «мовні ігри» як окремі системи, що виробляють незалежні правила для своєї діяльності [8]. В цьому контексті, на нашу думку, плідним може стати постановка питання про контекстуальну змінюваність тих термінів, що використовувалися діячами діаспорної публіцистики та історіографії задля характеристик Андрея Шептицького, а також про можливість інтерпретації цієї змінюваності як мовленнєвих ігор (в інтерпретації Людвіга Вітгенштайна або Жана-Франсуа Ліотара).

Немає сумніву, що постать владики набувала рис сакралізації в уявленнях низки інтелектуалів. У зв'язку з цим постає питання: в якій мірі ця сакралізація вписується у класичну дихотомію сакрального та профанного, описану в рамках феноменології релігії? [4] Сама категорія сакрального нині активно використовується у релігієзнавчих студіях [7]. Тож постає питання: в якій мірі сакралізація образу митрополита відповідала загальним закономірностям подібного процесу?

Метафоризація образу Андрея Шептицького у рецензованій книзі описується з опорою на теоретичні підходи Джорджа Лакоффа і Марка Джонсона [3, с. 221]. Зважаючи на існування інших теорій метафори у сучасному мовознавстві [6], може бути плідним більш докладне висвітлення питання про те, в якій мірі метафоризація образу владики відповідала закономірностям, що описуються в рамках цих теорій.

На нашу думку, додаткових досліджень вартує зв'язок особистої релігійності Ілька Борщака із його характеристиками Андрея Шептицького. У першому розділі рецензованої книги зазначається, що впродовж 1920-х рр. Ілько Борщак дотримувався антиклерикальних поглядів [3, с. 33]. При цьому, він ідентифікував себе як православного, а упродовж 1930-х рр. був адміністратором хору при автокефальній парафії [3, с. 38, 79]. Втім, залишається відкритим питання: наскільки релігія була особисто важливою для Ілька Борщака, наскільки на його світосприйняття та повсякденне життя впливали віра у загробне життя, силу молитви тощо? Чи актуалізувалися ці питання у ході взаємодії з клерикальними колами та вивчення

біографії Андрея Шептицького? Чи можна прослідкувати певні зміни у ставленні Борщака до релігії після 1930-х рр.? В якій мірі це впливало на специфіку опису біографії митрополита Андрея?

Загалом, рецензована книга – це, без сумніву, яскраве явище у сучасній історіографії. Без звернення до цієї праці важко уявити подальші дослідження у галузі шептицькознавства, інтелектуальної історії української діаспори, історії Української Греко-Католицької Церкви. Крім того, запропонована авторами методика вивчення образів може бути прикладом досліджень у галузі інтелектуальної історії інших регіонів та періодів.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, у тому числі неприпустимості плагіату, фальсифікації даних і подвійної публікації.

Список використаної літератури

1. Ададуrow В. "Наполеоніда" на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. Вид. 2-ге, доп. і переробл. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2018. 624 с.
2. Ададуrow В. "Переставляючи слова у століттях": Інтелектуальна біографія Ілька Борщака. Львів: Видавництво УКУ, 2024. 539 с.
3. Ададуrow В., Бабинський А., Зайцев О. Образи митрополита Андрея Шептицького в публіцистиці й історіографії української діаспори, 1944–1989 рр. / За ред. В. Ададуrowa. Львів: Видавництво УКУ, 2023. 260 с.
4. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і Андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. Г. Кьоран, В. Сахно. Київ, 2001. 592 с.
5. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920—1930-ті роки) / Заг. ред. О. Зайцева. Львів: Видавництво УКУ, 2011. 384 с.
6. Сахнюк О. С. Теорії метафори. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*, Вип. 6 (74), 2019, 30-33. DOI: 10.25264/2519-2558-2019-6(74)-30-33
7. Evans M. The Sacred: Differentiating, Clarifying and Extending Concepts. *Review of Religious Research*. 2003. Vol. 45. No. 1 (Sep., 2003). Pp. 32–47. DOI: <https://doi.org/10.2307/3512498>
8. Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University Of Minnesota Press, 1984. 144 p.
9. Pocock J. *Virtue, Commerce and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century*. Cambridge, 1985. 332 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511720505>
10. Skinner Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, Vol. 8, 1963, pp. 3-53. DOI: <https://doi.org/10.2307/2504188>

References

1. Adadurov V. 'Napoleonide' in the East of Europe: Perceptions, Projects and Actions of the French Government in Relation to the South-Western Borderlands of the Russian Empire at the dawn of the 19th century. Lviv: UCU Publishing House, 2018. 624 p. (in Ukrainian)
2. Adadurov V. "Rearranging Words in the Centuries": An Intellectual Biography of Ilko Borshchak. Lviv: UCU Publishing House, 2024. 539 p. (in Ukrainian)

3. Adadurov V., Babynskyi A., Zaitsev O. Images of Metropolitan Andrei Sheptyts'kyi in ukrainian Diaspora Journalism and Historiography, 1944–1989. / Edited by V. Adadurov. Lviv: UCU Publishing House, 2023. 260 p. (in Ukrainian)
4. Eliade M. Sacred and Profane; Myths, dreams and mysteries; Mephistopheles and Androgyne; Occultism, divination and cultural preferences / trans. H. Kyoran, V. Sakhno. Kyiv, 2001. 592 p. (in Ukrainian)
5. Zaitsev A., Behen O., Stefaniv V. Nationalism and Religion: The Greek Catholic Church and the Ukrainian Nationalist Movement in Galicia (1920s-1930s). Lviv: UCU Publishing House, 2011. 384 p. (in Ukrainian)
6. Sakhniuk O. S. Theories of metaphors. *Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series*, Vol. 6 (74), 2019, pp. 30-33. DOI: 10.25264/2519-2558-2019-6(74)-30-33 (in Ukrainian)
7. Evans M. The Sacred: Differentiating, Clarifying and Extending Concepts. Review of Religious Research. 2003. Vol. 45. No. 1 (Sep., 2003). Pp. 32–47. DOI: <https://doi.org/10.2307/3512498>
8. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. University Of Minnesota Press, 1984. 144 p.
9. Pocock J. Virtue, Commerce and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century. Cambridge, 1985. 332 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511720505>
10. Skinner Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, Vol. 8, 1963, pp. 3-53. DOI: <https://doi.org/10.2307/2504188>

Текст надійшов до редакції 04.10.2024. / The text was received by the editors 04.10.2024.

Текст затверджено до друку 06.11.2024. / The text is recommended for printing 06.11.2024.